

DĒL ŽODŽIŲ *dvāras*, *kiēmas*

K. Būga „*Kalboje ir senovėje*“ sako, kad liet. *dvāras* turis reikšmę „*имение*“, kuri ir rodanti šio žodžio slavišką kilmę¹. Panašiai vieną reikšmę *dvārui* pateikia ir kiti kalbininkai. Pr. Skardžius rašo: „Liet. *dvāras* savo garsais galėtų būti lietuviškos kilmės žodis, bet dėl savo reikšmės ir istorijos (dar ir šiandien *dvāras* visoje Lietuvoje reiškia tik „Gut, *имение*“) jis laikytinas slavišku skoliniu“², pļ. E. Frenkelio nuomone: „Liet. *dvāras* dėl savo specialios reikšmės laikytinas greičiausia slavišku skoliniu“³. Liet. *dvāras*, tur būt, yra slaviškas skolinys⁴, tačiau nesinorėtų sutikti su tuo, kad jis reiškias tik „*имение, дворец, herrschaftliches Gut, Hof eines Fürsten*“. Liet. *dvāras* turi ir daugiau reikšmių: 1. „rūmai, *имение*“, 2. „namas bei visa sodyba“, 3. „kiemas (vieta prie namo, namų)“. Tokioms reikšmėms šiek tiek medžiagos duoda ir didysis lietuvių kalbos žodynas⁵. Dabartinėje literatūrinėje lietuvių kalboje *dvāras* turi tik pirmąją reikšmę (žr. aukščiau), kuri yra ir senuosiuose mūsų raštuose; antroji ir trečioji reikšmė ypač aiškiai matyti mūsų liaudies dainose. Šiam reikalui pateiksiu žiupsnelį tautosakos, rodančios ant-
rąją ir trečiąją *dvaro* reikšmę.

Antroji reikšmė „namas bei visa sodyba“: Aš tave paliksiu močiūtės *dvarėly*, o aš pats keliąusiu, tólima šalėle (LD, Nr. 270, 4); O šis trėcias viėškelėlis į ūšvėlės *dvārą* (LD, Nr. 578, 4); Kad aš jójau par girėlę, girėlę ir užjojau mārğą *dvārą* mergėlu (LD, Nr. 631, 1); Jau mūsų *dvārą* vaj-naj apstójų (LD, Nr. 645, 1); Par laūką jójau, dumójau prijojau *dvarėlį*, su-stójau (LD, Nr. 668, 3); Ir nūnešė į tąn *dvārą* kur tėvėlu daųg dukrėlu (LD, Nr. 725, 16); Pryważewom *dwarely*, aniteles wartelus (SDŽ, 96); Jau mūsų *dvarą* vaiskas apstojo ir mūsų sesytes išvajavojo (RD, 73); Bėk, žir-gati, mano bėrasis, iki uošvio *dvarelio*, ir kai pribėgsi uošvio *dvarėlį*, ten tave apstabdysiu (RD, 9) ir kt.

Trečioji reikšmė „kiemas (vieta prie namo, namų)“: Ejn močiūtė par *dvarėlį*, gromatėlę skajtydama (LD, Nr. 839, 12); Nušlūk *dvarėlį* pėtnyčio,

¹ K. Būga. Kalba ir senovė, I d., K., 1922, 147 psl.

² Pr. Skardžius. Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen. „Tauta ir žodis“, VII kn., K., 68 psl.

³ E. Fraenkel. Litauisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, 1955, S. 112.

⁴ J. Endzelynas mano, kad liet. *dvāras* gali būti ir baltiškias žodis (žr. Filologu biedrības raksti, XIX, 198).

⁵ Lietuvių kalbos žodynas (red. J. Balčikonis), II, K., 1947, 665 psl.

atjós svetėlej subatò (LD, Nr. 60, 2); Vidurj *dvàru* lièpùžè po ta lièpéle sesuzè (LD, Nr. 384, 1); Vidur *dvàru* rùtu dárzas (LD, Nr. 393, 3); Ant tèvèlu didziu *dvàru* baità jièva žydi (LD, Nr. 440, 1); Èjna močiutè par *dvarèli* savu dukrèle kiùdama: Kélki, kélki, dukrèlé, létunèlé (LD, Nr. 443, 1); Bèga par *dvàrèli*, záidina tèvèli: — Ejk i svirnèli, tù ràsi svetèli (LD, Nr. 894, 2); Ir atkèlé ma vartèlus, ir ilèjdu i *dvarèli* (LD, Nr. 878, 7); Ant *dvarèlu*, ant didžùjù balnòk, bernùzi, bèra žirgà (LD, Nr. 927, 2); Bègčiau par *dvàrà* tekina, skùnsčiaus matùšej, vérkdama (LD, Nr. 877, 12); Kad èjau par *dvàrèli*, pro rutèlu daržèli (LD, Nr. 667, 2); Tvèrki daržèli vidurj *dvàru* (LD, Nr. 699, 2); O ant *dvàru*, ant didžiùjù balnò. bèrnas, bèrà žirgà (LD, Nr. 734, 2); Tèvas šunis švilpinu žents par *dvàrà* dilbinu (LD, Nr. 823, 15); Kap užjojo ant *dvàro*, tai *dvarelis* sudrabèjo („Tauta ir žodis“, I kn., 273 psl., Nr. 169); Ant *dvàro* mergelių pulkas (Liškiava); Puvinèjo pùvelis po *dvàrà*, lesinèjo kviečius (Merkinè); Ne rakteliai, o dieverèliai ant *dvàro* skambino (Semeliškés); Kas ant *dvàro* suskambèjo? Aukso varteliai suskambèjo (Imbradas, Zarasų raj.); nušluok *dvàrà* (Garliava); iššluok *dvarèli* subatoj (Ožka-baliai); kajmýnas dóbitus suvilka iš lauka ir išskleidè ant *dvàra* dziovinti (Литовский словарь А. Юшкевича, I, СПб, 1897, стр. 375).

Pastarosiomis dviem reikšmėmis, t. y. „namas bei visa sodyba“, „kiemas (prie namo, namų)“, liet. *dvàras* visiškai sutampa su liet. *kiemas*⁶. Tačiau *kièmui*, kaip ir *dvàru*, liaudies dainose labiau įprastą reikšmę yra „kiemas (prie namo, namų)“, pvz., Prijójau *kièmą*, kièmas ne šlùtas (LD, Nr. 429, 2); Par *kièmèli* èjdama (LD, Nr. 669, 4); Ejn matušèlé par zála *kièmą* (LD, Nr. 35, 7); Šòka *kième* jaunimèlis (LD, Nr. 39, 2); Ànksti rýtà kéidama, par *kièmèli* èjdama (LD, Nr. 38, 1); Ir sutikau matušèlè *kièmu* vidurèly (LD, Nr. 41, 7); Eyn mergity par *kima* žalu rutu lankity (SDŽ, 42); Į *kimely* įjodamas, biera žyrga szankyndamas (SDŽ, 60) ir daugelis kitų. Senovės lietuvių *kièmo* = *dvàro* kaip „kiemo (prie namo, namų)“ ir „sodybos“, aptvertos tvora su joje esančiais vartais (varteliais), vaizdas yra piešiamas kad ir šiose dainose: LD, Nr. 633, 5, 6; LD, Nr. 653; LD, Nr. 668, 3 – 6; LD, Nr. 564; LD, Nr. 874, 2 – 5 ir kt.

M. Daukšos „Postilėje“ liet. *kiemas* atsako lenkiškojo originalo *wies*⁷ (*kiemai* – lenk. *wioski*): Wieniémus klàudéio *kiemai* /tatai yr/ áptas ir túrtai to pajáulo (= lednym zawadzily *wioski*, to iest, dostatki y maiètnosci swiata tego. DP, 276₅₋₆); O teip' darik' tu kà nòrjs su *kiemais* šawáis /su pómpomis/ su gèreis tawáis (DP, 277₅₀₋₅₁); Nes' nòrint ne piktas yr' dáiktas turét *kiemús* (= Bo aczci nie iest zla rzecz miec *wioski*. DP, 277₆₃₋₆₄); Wiénas pírko *kièmą* (= Jeden kupil *wies*. DP, 277₃₄); Joğ téipaièg' ir tie nièkad' neparagáus anòs danguièios wèczèrios /kurié budami ant' ios užkwiești/ didžèus groziš *kiemais* (= wiècey siè kochaià w *wioskach*) iauczeis ir moterimis šawómis (DP, 279₂₈₋₃₀); Nes' ièi nòri pírkt' *kièmo*/ tad' ièþkai gero (= Bo iesli chcesz

⁶ Plg. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, V., 1954, 338 psl.

⁷ Lenk. *wies* atsako lotyniškąjį vulgatos originalo *villa*: *villam* emi (Luc. 14, 18) = gr. originalo ἀγοράν ἠγοράσα (ten pat).

kupic *wieś*, tedy szukasz dobrej. DP, 198₅₋₈); Bet' tóii Bażnfczia... ne turėjo ne wienų Biskupų /ne wienų kunigų... ir ne turėjo ne wiéno miéšťéło /*kieméło*/ kur walnai apwáikþcziot' turétų Ceremonias ir nóbażnumus religios jawós (= Lecz ten Kościół... nie miał żadnych Biskupów, żadnych kapłanów... y nie miał ani iednego miasteczka, ani *wioski*, gdzieby wolno sprawował ce-remonie y nabożeństwa religiey swoiey. DP, 89₃₅₋₃₈); nuéio wiénas ing *kiemą* jawo (= do *wsi* swoiey. DP, 350₃₃₋₃₄); o kiti ant' *kiemų* (= a drudzi się na *wioski*. DP, 351₃₇₋₃₈) ir kt. K. Širvydo žodyne randame: *kiemas* „*Wieś*“. Rus. villa, pagus“ (SD, 394); Waytas *kiemo* „Woyt ná wsi. Magister vici“ (SD, 402). M. Daukša vartoja žodį *kieminykas*: kurié ne est' lóbus kaip anié *kieminkai* (= ktorzy nie są bogaci, jako oni *wsiarze*⁸, DP, 278₁₅₋₁₈); plg. *dwarionis*: joğ ir Angelus /*dwarionis* jawúsius dút' múmus téikes ant' fargibes ir ant' tarnáwimo múšų (= že y Anyoły, *dworzany* swe własne, dać nam raczył na straż y na posługę naszę. DP, 524₉₋₁₀) ir kt.

Ką reiškia XVI a. *kiēmas* „*wieś*“, mums turi paaiškinti istorikai. Jų tyrinėjimais, XVI a. *kiemas* jau reiškęs ne tik gyvenvietę, bet ir aplamai tur-tą feodalinės nuosavybės prasmę⁹. Gyvenvietę, t. y. „*kaimą, деревню*“, reiškia *kiemas* dar ir dabar kai kuriose rytų aukštaičių tarmėse (pvz., Gervėčiai, Dieveniškės ir kt.).

Literatūrinės lietuvių kalbos žodis *káimas* „*деревня*“ liaudies kalboje sutinkamas vakarų aukštaičių tarmėse, o taip pat Žemaičiuose. Plg. dar *káima* (Seredžius, Daukanto raštai): Oy ne duk Diewe łaymuže lemty toj paczioj *kaymoj* mergite augty (SDŽ, 22); Oy ne duk Diewe łaymuže lemty toj paczioj *kaymoj* bernity augty (SDŽ, 24); Ar i *kayma kaymužele*? ar i marga *dwaružely*? (SDŽ, 114); Ne i *kayma kaymužele* (SDŽ, 114); Tare Bet-fagio *kaymoy* asantiemus (SG, I, 102₇); Darikig ánám páłáymá/ Wiśokia pa-saulo *kaymá* (SG, II, 52₂₋₃); *káimé* (Krekenava, Pociūneliai).

Rytų Lietuvos tarmėse bei jas atstovaujančiuose senuosiuose raštuose *káimo* nesu aptikęs. Tačiau žodis *kaimýnai*¹⁰ randamas: kurié pawárgelus *káimínus*¹¹ jawus wárgina (= ktorzy nędzne *poddane* swe trapią. DP, 270₃₃₋₃₄); kaip' yrá waikái /tarnai/ *Beimína/* ir *káimínai* (= iako są dżieci, sludzy, cze-ladź, y *poddani*. DP, 9₄₀); id nauieys butumbim io *kayminays* (= *poddani*. PK, 120₁₁₋₁₂) ir kt. Žodis *kaimýnai*, kaip socialinis terminas, yra vartojamas ir Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės dokumentuose: *кошмины* (1544 m.), *кошмины* (1561 m.), *kaymincy* (1608 m.) ir t. t.¹²

XIV a. kryžiuočių dokumentuose, mininčiuose Vakarų Lietuvą, taip pat randame žodį *káima(s)*: Dictus prefectus de Ynsterburg iterum comportat suos ad reysam in authumpno, pertransiens Mimilam in villam *Kraistekayme*. „Die Chronik Wigands von Marburg“ (SRP, II, 572); dorff vngewarnet

⁸ *Wsiarz* „mieszkaniec wsi, wiesniak... pan wioskowy“. J. Karłowicz, *A. Kryński, W. Niedźwiedzki*. Słownik języka polskiego, t. VII, Warszawa, 1919, str. 736.

⁹ Literatūra ir kalba, II t., V., 1957, 340 psl.

¹⁰ Plg. *káiméné*: pažįjta *káiménę* jawą (= zna trzodę swoię. DP, 247₁₈) ir kt.

¹¹ Senuosiuose raštuose šio žodžio rasta tik daugiskaita.

¹² Plg. K. Jablonskis. Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, I d., K., 1941, 92-103 psl.

vberfallen als mit namen *Krastekaime* (SRP, II, 572); von *Twertekaymen* czu Warnestilte ij mile (W, 8, 9)¹³; von Parsepil bis czu *Twertekaymen* ist ij mile (W, 8), von Parssepil bis czue *Quertekeyme* (W, 1) = *Quertekeyne* (W, 1) = *Twertekain* (W, 2). *Twertekayme* yra dabartiniai *Tožrai*. Galima spėti, kad dokumentų lytis *-kaime* atspindi Vakarų Lietuvos *káima* (ar *káimė*), o ne *káimas*. Tokį spėjimą, rodos, paremtų tai, kad XIV a. ordino dokumentuose Lietuvos vietovardžių *-kaim-* dažnai rašoma *-kaime* (su *-e*, — silpnasis vokiečių kalbos linksniavimas!). Vokiškojo *-kaimen* galūninis *-n* yra vokiečių kalbos silpnosio linksniavimo vienaskaitos naudinininko formantas (plg. stipriojo linksniavimo to paties linksnio galūnė czu *Warnestilte* (W, 8, 9), czu *Sowguttindorffe* (W, 68) ir daugelį kitų). Be to, pasakytina, kad mūsų vietovardžiai su (vienask. vard.) *-a* (*-ė*) vokiškuose ordino dokumentuose rašomi paprastai su galūne *-e*. Tačiau ano meto ordino dokumentų lytis *-kaim-* gali būti prūsiška (žr., pvz., „Tauta ir žodis“, VI kn., K., 1930, 225 psl.).

Istorikų tyrinėjimai rodo, kad *-kaime* (= *-dorff*) XIII—XIV a. reiškė „feodalo tėvoniją“, o *kaimynai* — „feodalo pavaldinius, priklausomuosius žmones“¹⁴. Taigi, minėtieji *Twertekayme*, *Kraistekayme* || *Krastekaime* buvo „feodalų tėvonijos“, vadinusiosi *Twerte* (= *Tvėrai*), *Kraiste* || *Kraste*.

Liet. *káimas* (*káima*, *káimė*) šaknies balsių kaita ir priegaide santyčiau su *kiėmu* taip, kaip *viėšės* (pl. t.; plg. *viešnià*, *viešėti*, *viėškelis*, *viėšpats*) su *váišėmis* (pl. t.; plg. *vaišūs*, *Váišnora* ir kitus vardus su *Váiš-*, randamus jau XIV a. dokumentuose¹⁵) arba *liėptas* su *láiptais* ir kt. Liet. *káimas* (plg. latv. *káimins*), *váišės* turi akūtą vietoj senesnio cirkumflekso (plg. *kiėmas*, prūs. *káima-*, *viėšės*, ssl. *vьш* ir kt.), tur būt, dėl metatonijos, plg. *liėptas*: *láiptas* (:liėpti) ir pan.¹⁶

Be to, reikia pasakyti, kad rytų aukštaičių tarmėse (Dusetos, Rimšė, Tauragnai, Paringys, Molėtai, Mielagėnai, Rudamina, Daūgai, Valkininkai, Bagaslaviškis, Būdvielis ir kt.) *kiėmas* reiškia dar ir „vaisės, viešėjimą“: ānas paš taū *kiemė* buvo (Dusetos, Antazavė); eisma *kiemañ* (ten pat); čià táu nē *kiėmas*, dirbkl (ten pat) ir t. t.; plg. *kieminētis* „svečiuotis“ (ten pat ir kt.); latv. *ciemuoties* „svečiuotis“. Dėl *kiėmo* „viešėjimo“ reikšmės plg. *viėšės* (gr. *οίκος* ir t. t.).

Čia mano pateiktas žiupsnelis pastabų visai neprieštarauja iki šiol patikimiausiai *kiėmo* bei *káimo* etimologijai, kurią yra pagrindęs K. Būga¹⁷. Liet. *dvāras*, nežiūrint jo reikšmių (kurios nėra svetimos ir atitinkamam rusų bei baltarusių ir lenkų žodžiui), ir toliau, tur būt, laikytinas slavizmu.

¹³ W = „Die litauischen Wegeberichte“. SRP, II, p. 662—771.

¹⁴ Plg. LTSR MA Darbai, ser. A, 1957, I, V., 51—67 psl.

¹⁵ K. Būga. Apie lietuvių asmens vardus, V., 1911, 24—25 psl. ir kt.

¹⁶ Plg. Pr. *Skardžius*. Analoginė balsių kaita. „Archivum philologicum“, V, K., 1935, 61 psl.

¹⁷ K. Būga. Kalba ir senovė, 229 psl.

SANTRUMPOS

DP — Daukšos „Postilė“, K., 1926.

LD — Lietuviškos dainos. Užrašė A. Juška (1954 m. leidimas).

PK — 1598 metų Merkelio Petkevičiaus Katekizmas, K., 1938.

RD — Ljudo Rėzos Dainos. M. Biržiškos spaudai parengta, K., 1935.

SD — Dictionarium trium linguarum... Avctore R. P. Constantino Szyrwid, Vilnae, MDCCXIII.

SDŽ — Simonas Stanevičius. Dainos žemaičių (1954 m. leidimas).

SG — S. M. Slavočinskis. Giesmės tikėjimui katalickam priderančiam 1646, V., 1956.

SRP — Scriptorum rerum Prussicarum.

V. Mažiulis

KELIOS BALTŲ KALBŲ SVOGŪNO IR ČESNAKO PAVADINIMŲ AIŠKINIMO SMULKMENOS

1. A. Sabaliauskas slavizmų *cibulė* ir *cebulė* skirtumą laiko tokiu svogūno pavadinimo formų įvairavimu, kuris „atsirado jau lietuvių kalbos dirvoje: skolinimo šaltinio skirtingumu jo išaiškinti negalima“¹. Formos *cibulė*, kilusios iš sen. lenk. *cybula*², vartimą lietuvių kalboje į *cebulė* fonetiškai sunku įsivaizduoti; Patikimesnis būtų aiškinimas, kad forma *cebulė* yra atsiradusi iš lenk. *cebula* „svogūnas“.

2. Iš Plikių (dabartiniame Klaipėdos rajone) užrašytą svogūno pavadinimą *cypulė*³ A. Sabaliauskas irgi laiko slavizmu, pastebėdamas, kad „šalia *cibulė* forma *cypulė* galėjo atsirasti veiksmazodžio *cypiti* įtakoje“⁴. Toks aiškinimas, suprantamas dalykas, negali būti laikomas patenkinamu. Iš tikrųjų žodis *cypulė* yra germanizmas, visai dėsningai atsiradęs iš buv. Rytprūsių vokiečių *Zippel* „svogūnas“⁵; dėl *-ul-* atsiradimo vietoj vokiečių *-el* plg. *drūmulis*⁶ (ir *trūmulis* Alsėdžiai, Židikai), „indas arbatos vandeniui virti“ šalia vok. *Drommel*⁷, *drummel*⁸ (*Trommel*, **trummel*⁹), *pungulys*¹⁰ (Palanga, Skirsnemunė) „ryšulys, pundelis“ šalia vok. (žem.) *Pungel*¹¹, *šmūkulis* (Pagramantis, Židikai) „kontrabanda, spekuliacija, biznis“ šalia vok. *Schmuggel*.

¹ LTSR MA Darbai, ser. A, 1958, II (V), V., 173 psl.

² P. Skardžius. Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen, K., 1931, S. 51.

³ Lietuvių kalbos žodynas (red. J. Balčikonis), II, K., 1947, 26 psl.

⁴ LTSR MA Darbai, ser. A, 1958, II (V), 173 psl.

⁵ H. Frischbier. Preussisches Wörterbuch, II, Berlin, 1883, S. 495.

⁶ Liet. k. ž., II, 528 psl.

⁷ W. Ziesemer. Preussisches Wörterbuch, II, Königsberg, 1940 ff., S. 113.

⁸ K. Alminauskis. Die Germanismen des Litauischen, I. Die deutschen Lehnwörter im Litauischen, K., S. 46 (plg. ir 144 psl.).

⁹ J. Endzelīns, K. Mülenbachs. Latviešu valodas vārduca, IV, Rīgā, 1929 — 1932, 246 lpp.

¹⁰ F. Kurschat. Wörterbuch der littauischen Sprache, I, Halle a. S., 1870, S. 268 (prie žodžių *Bund*, *Bündel*, *bündelweise*). Plg. ir F. Kurschat. Litauisch — deutsches Wörterbuch, Halle a. S., 1883, S. 336 (*pungulys*).

¹¹ H. Frischbier. Pr. Wb., II, S. 188.